

Hissediş/İdrâk Fiillerinin Cümle Bağlamadaki Sentaktik ve Semantik Vazifeleri Üzerine

Ahmet Şefik ŞENLİK*

Öz

Türkçede aralarında anlam bakımından münasebet bulunan önermeler, biçimsel olarak çeşitli yöntemlerle bir araya getirilebilirler; buna göre önermeler/cümleler sentaktik bakımdan bağımsız, bağılı ya da bağımlı olabilirler. Söz dizimi bakımından (sıralı) bağımsız cümleler arasında semantik bakımdan çok sıkı bağlar bulunabilir. Sıralı bağımsız cümleler arasında bu bağı kuran ve/veya kuvvetlendiren dil unsuru, genellikle zarf bağlaçlardır. Biçimsel bakımdan bu nevi bağımsız cümleleri birbiriyle mana bakımından irtibatlandırmak zarf bağlaçların kullanılmadığı durumlarda da mümkün olabilmektedir. Nitekim hissediş/idrâk fiillerinin de katılımıyla oluşturulan bir ifade kalıbı bize bu imkânı verebilmektedir. Söz konusu kalıp daha ziyade konuşma dilinde görülen bir tezahür olarak karşımıza çıkar; ağızlarda da muhtelif şekillerde kendisini gösterir. Tarihî metinlerde de oldukça sık görülmektedir.

Bu kalıpta en az üç yüklem/üç önerme bulunur; kurulabilmesi için bir hissediş/idrâk (duyumsama/algılama) fiili şarttır. Bazen bu hissediş/idrâk fiilini bir *ki* bağlacı takip eder. Bu surette kurulan cümlede idrâk fiilinin dışında kalan önermeler arasında illiyet, zamansal ardışıklık ya da şart-cevap fikrini akla getiren bir semantik ilişki söz konusu olur. Kalıbın oluşmasının mutlak şartlarından birisi de birinci ve üçüncü cüzlerdeki öznelerin aynı olmasıdır.

Bu çalışmada daha önce tasviri hiç yapılmamış olan bu kalıbın ve kalıbı oluşturan parçaların sentaktik ve semantik durumlarına yakından bakılmakta; kalıp, Türkçenin tarihi devrelerinden alınan örneklerle incelenmektedir. Ayrıca konuyu aydınlatmak gayesiyle başka dillerdeki paralel tezahürlere de değinilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hissediş/idrâk (duyumsama/algılama) fiilleri, ifade kalıbı, sıralı cümleler, birleşik cümle, *ki*-li cümleler, önermeler, semantik ilişkiler.

* Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye.
Elmek: as.senlik@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8037-7657>.

Geliş Tarihi / Received Date: 23.12.2021
Kabul Tarihi / Accepted Date: 31.01.2022

DOI: 10.30767/diledeara.1040647

On Syntactic and Semantic Functions of *Verba Sentiendi* in Sentence/Clause Linking

Abstract

In Turkish there are several formal syntactic options to link propositions which are semantically related to each other. Sentences/clauses can be juxtaposed, coordinated or subordinated syntactically. Very close semantic relationships can exist even between juxtaposed sentences, whereby the conjunctive adverbs play an important role. Yet, there are also possibilities to connect sentences without conjunctive adverbs. Indeed, a combination pattern created using verbs of sensation/perception provides such possibility. This combination pattern mostly occurs in the spoken language, including the dialects. It is also frequently used in historical texts. The pattern in question consists at least of three propositions (A, B and C segments) and for its configuration a verb of sensation/perception is necessary as the first predication. Sometimes the verb of perception is followed by the conjunction *ki*, though not obligatory. In sentences thus formed, there occurs between second and third segments (propositions) a semantic relation, which can be interpreted as temporal succession, causality or conditionality. Another precondition for this pattern is the existence of shared subject between the first and third predications.

This paper discusses the structure, semantic and syntactic features of the mentioned combination pattern that has up to the present remained undescribed and compares contemporary examples with historical ones. Moreover, in order to shed further light on the subject, it also examines parallel phenomena in other languages.

Keywords: Verbs of sense/perception, combination patterns, juxtaposition, semantic relations between sentences/clauses.

Extended Summary

Whether spoken or written, texts are formed through the combination of semantically-related sentences/clauses which are constructed according to the morphological rules of a language and which present infinite possibilities with regard to formation and variation. The required/expected semantic connection between propositions as the semantic aspect of sentences can be established independently from the syntactic technique combining them together. Based on a rough description, the syntactic technique can occur as one of the three following instances: 1) *juxtaposition of independent sentences* 2) *linking of independent sentences with equal syntactic importance (coordination)* or 3) *making one clause hierarchically dependent on and part of another (subordination)*.

This article investigates a *combination pattern* whereby independent coordinate clauses/propositions are semantically associated using verbs of sensation/perception in Turkish. Following a descriptive methodology explaining how the said pattern is formed, I will discuss the nature of the relationship between the propositions. Subsequently, I will analyze potential implications of the pattern in terms of morphosyntax. The case will be illustrated by examples from modern Turkish and historical texts. For the linguistic phenomenon in question, it is likewise possible to conduct a meaningful analysis from the perspective of textual linguistics. However, as the study remains within the confines of syntax, semantic and pragmatics, it is not intended to enter into such discussion so as not to go beyond the scope of the study.

In fact, the ideas presented here broadly took shape back in the 1990s. The pattern in question caught my attention both because of its structure and widespread use as I was examining 15th-century Ottoman texts for my doctoral dissertation. Again during those years, with a paper titled *Kombinationsmuster mit verba sentiendi* (Combination Patterns with Verbs of Perception), I presented this construction in a colloquium at Mainz University where I was pursuing my PhD study. In my doctoral dissertation I touched upon this linguistic phenomenon in a more limited context, so far as its relevance was concerned (*Şenlik, 2006*). Throughout my research I came to understand that it was only Hanser (1974) who dwelt on the subject thus far, albeit

partly and based on an approach that I do not agree with. Later on, Akalın (2004) and Üstünova (2009) published studies which are again partly related to the subject under study here. These studies will again be discussed below. Finally, Durgun (2021) applied my views on this construction to 17th-century Ottoman Turkish texts. The motivation for undertaking this study is the absence of a comprehensive descriptive work analyzing such linguistic phenomenon as a combination pattern in all dimensions, and from a syntactic and semantic point of view.

Three necessary preconditions must be met in order to form the combination pattern, which is under study:

1) Precondition of “the three integral parts”: The pattern is comprised of three integral parts, and cannot come into being should any of them be missing. These three integral parts will hereinafter be denoted in brackets as [A], [B] and [C]. Each of these parts corresponds to at least one clause/proposition including finite predicate morphology.

2) Precondition of a perception/sensation verb: Part [A], i.e., the predicate of the initial sentence, must be a verb of sensation (> perception). This part usually consists of merely a predicate occurring with tense and person markers. If the first actant is a third person, then the subject can occasionally be expressed overtly as a free morpheme.

3) Precondition of shared subjects: The initial and third parts, i.e. parts [A] and [C], must definitely refer to the same grammatical subject. The subject of part [B] can be the same as or different from those of parts [A] and [C].

In addition to the three preconditions listed above, it is also worth mentioning the conjunction *ki*, a part of speech which is not indispensable in modern Turkish but may participate in the combination by occurring at times as a facultative linking element between parts [A] and [B]. The parts [B] and [C] that are participants in the pattern could not only be single-predicate, simple sentences, but also in the form of compound sentences structured in different ways. They can even consist of a series of juxtaposed independent sentences. However, predicates of matrix sentences of units [A], [B] and [C] must by all means be finite.

Giriş

İster şifahi ister kitabi olsunlar, metinler, bir dilin biçim kaidelerince inşa edilmiş, sayılamayacak miktarda kurulma ve çeşitlenme imkânına sahip, manaca birbirleriyle irtibatlı cümlelerinin/cümleciklerinin art arda sıralanması ile teşekkül ederler. Cümlelerin semantik cepheleri olan önermeler arasında bulunması gereken/arzu edilen anlam bağı, onları bir araya getiren sentaktik teknikten bağımsız olarak tesis edilebilir. Sentaktik teknik, kaba bir tasnife göre 1) *müstakil cümlelerin art arda müsavi bir şekilde sıralanması* (müstakillik/bağımsızlık), 2) *müstakil ve müsavi cümlelerin birbirine bağlanması* (bağlılık) ya da 3) *cümlelerden birinin diğersinin parçası hâline gelerek ona tâbi olması* (bağımlılık/tâbi oluş) ihtimallerinden biri olarak tezahür eder.

İşbu makalede, art arda sıralanmış müstakil cümlelerin/önermelerin Türkçede *hissediş/idrâk* (duyumsama/algılama) fiilleri vasıtasıyla semantik bakımından birbirleriyle ilişkilendirildiğı bir *ifade kalıbı* (kombinasyon kalıbı) mütalaa edilecek. Kalıbın nasıl teşekkül ettiğı *tasvirî* (betimleyici/*descriptive*) bir usulle izah edildikten sonra önermeler arasındaki semantik ilişkinin keyfiyeti üzerinde durulacak; bilahare bu kalıbın ‘biçimsel sentaks’ bakımından ne ifade ettiğı/etmesi gerektiğı muhasebe edilecek. Günümüz Türkçesinden ve tarihî metinlerden örnekler verilecek. Söz konusu dil tezahürü, metin dil bilimi zaviyesinden de anlamlı bir incelemeye tâbi tutulabilir. Fakat bu çalışma sentaks, semantik ve pragmatik çerçevesi ile sınırlandırıldığından amacın dışına çıkmamak için bu tür bir mütalaaaya girilmeyecek.

Burada dile getirilen görüşler ana hatlarıyla aslında 1990’lı yıllarda teşekkül etti. Söz konusu kalıp, 1990’lı yılların sonunda, doktora çalışmam için 15. asır Osmanlı metinlerini incelerken hem kuruluşu hem de yaygınlığı dolayısıyla dikkatimi çekmişti. Yine o yıllarda yapıyı *Das Kombinationsmus-*

ter mit verba sentiendi (Hissediş fiili ihtiva eden bir kombinasyon kalıbı) adı altında doktora çalışmamı yürüttüğüm Mainz Üniversitesinde bir kolokyumda tanıtmış, görüşlerimi ifade etmiştim. Doktora çalışmamda bu dil tezahürüne alakası nisbetinde, daha dar bir çerçevede değindim (Şenlik, 2006). Araştırmalarımında bu hususa o yıllara kadar kısmen ve tasvip etmediğimiz bir izahla da olsa yalnızca Hanser'in temas etmiş olduğunu gördüm (1974). Daha sonraki yıllarda Akalın (2004) ve Üstünova'nın (2009) buradaki mevzu ile yine kısmen alakalı bulunan çalışmaları oldu. Bu çalışmalara aşağıda tekrar değinilecektir. Son olarak bu yapı ile ilgili görüşlerimiz Durgun tarafından 17. asır Osmanlı Türkçesi metinleri üzerine tatbik edildi (2021). Mevzu bahis dil tezahürünü bir ifade kalıbı olarak sentaktik ve semantik bakımdan bütün veçheleriyle değerlendiren, mufassal bir tasvirî çalışmanın henüz yapılmamış olması, bu yazının kaleme alınmasını iktiza ettirdi.

Teşekkül

Söz konusu ifade kalıbının inşa edilebilmesi için aşağıda sıralanan üç zaruri şartın yerine gelmesi gerekmektedir:

1) Üç cüz şartı: Kalıp üç mütemmim cüzden müteşekkildir; bunlardan birinin eksik olması hâlinde teşekkül etmez. Bundan böyle bu üç cüzü köşeli parantez içerisinde [A], [B] ve [C] olarak göstereceğiz. Cüzlerin her biri, bitmiş/bitimli¹ yüklem morfolojisi arz eden asgari bir cümleye/önermeye karşılık gelmektedir.

2) Hissediş/idrâk fiili şartı (Duyumsama/Algılama fiili): [A] cüzünün, yani ilk cümlenin yüklemine bir hissediş (> idrâk/algılama) fiili olması şarttır. Bu cüz çoğu zaman sadece zaman ve şahıs ekiyle çekilmiş bir yüklemden müteşekkildir. Eyleyeni üçüncü şahıssa özne bazen serbest morfem hâlinde, aleni olarak da ifade edilir.

¹ *finite* (İng.)

3) Özne birliği şartı: Birinci ve üçüncü, yani [A] ve [C] cüzlerinin (cümlelerinin) mutlak surette aynı gramatikal özneye işaret etmesi gerekir (aşağıda özne-*I*). [B] cüzünün öznesi, [A] ve [C] cüzlerininle aynı olabileceği gibi farklı da olabilir (aşağıda özne-*X*).

Sıralanan bu üç şarta ilave olarak, günümüz Türkçesinde zaruri olmayan fakat kimi zaman [A] ve [B] cüzleri arasında ihtiyari bir bağlayıcı unsur olarak tezahür etmek suretiyle kombinasyona dâhil olan *ki* bağlacını da burada zikrederim. Kalıba katılan [B] ve [C] cüzleri tek yüklemli basit cümleler olabilecekleri gibi muhtelif şekillerde kurgulanmış birleşik cümle yapıları da arz edebilirler; hatta yan yana sıralı bir dizi müstakil cümleden müteşekkil de olabilirler. Bununla birlikte [A], [B] ve [C] birimlerinin taşıyıcı yüklemli her hâlükârda bitmiş/bitimli olmak durumundadır.

Kalıbın yapısını semantik ve sentaks dairesinde değerlendirmeye başlamadan önce ifade edilmek istenen düşüncelerin çok soyut bir hâl almasını önlemek için bugünün Türkçesinden birkaç örnek verelim:

Baktım ki hava yağmurlu, yanıma bir şemsiye aldım.

A=[Baktım] (ki) B=[hava yağmurlu], C=[yanıma bir şemsiye aldım]

Baktınız olmuyor, geri çekilin!

A=[Baktınız] B=[olmuyor], C=[geri çekilin]

Bakmış ayakta zor duruyor ve kimse yardımcı olmuyor, koluna girip kanepeye kadar götürmüş.

A=[Bakmış] B=[ayakta zor duruyor ve kimse yardımcı olmuyor], C=[koluna girip kanepeye kadar götürmüş]

Baktım yapamayacağım, vazgeçtim.

A=[Baktım] B=[yapamayacağım], C=[vazgeçtim]

Yardıma gelenler baktılar ki yangın sönmüş, evlerine geri döndüler.

A=[Yardıma gelenler baktılar] ki B=[yangın sönmüş], C=[evlerine geri döndüler].

Kalıbı şu şekilde formüle edebiliriz:

[A özne-1] *ki* [B özne-X], [C özne-1] ya da

[A özne-1] \emptyset [B_{özne-X}], [C özne-1]

***Ki* Bağlacı**

Bahsedildiği gibi bu kalıpta [A] ve [B] cüzleri kimi zaman birbirlerine İrani menşeli bir *ki* bağlacı ile bağlanırlar. Tarihî metinlerde bu amaçla gayet tabii Türkçe menşeli olup *ki*'nin bazı vazifelerini taklit eden *kim*'in de kullanıldığı müşahede edilebilir. Fakat [A] ve [B] cüzleri arasında bir bağlacın bulunması, kalıbın teşekkülü için mutlak şart değildir; bağlacın hem tarihî metinlerde hem de günümüz Türkçesinde duruma göre hazf edildiği de görülebilmektedir (bkz. Mundy 1955: 298; Şenlik 2022: 85-96 ve 2013). Bu durumda kalıp ve kalıbın ihtiva ettiği semantik ilişki bozulmaz. *Ki* bağlacı, söz konusu kalıbın tarihi metinlerde geçen örneklerinde sıklıkla yer alırken günümüz Türkçesine ait örneklerinde daha az kullanılır olmuştur. Malum olduğu üzere *ki* çok işlevli bir bağlaçtır; bu yazı, çerçevesi gereği bütün bu işlevlerden bahsetmek için uygun değildir². Fakat yalnızca, mevzu ile alakalı olması sebebiyle, kendisini takip eden cümlelerin mutlaka bir nesne cümlesi olması gerekmediğini burada bahusus ifade etmek isterim. Türkçede *ki* ile bağlanma şeklinde Farsçada olduğu gibi gerçek manada bir entegrasyon, sentaktik bir bağımlılık/kapsama da (subordination) söz konusu değildir. Bu bağlaç -diğer bağlaçlar gibi- Türkçede bazı tahditlere maruzdur; bazen sadece açıklayıcı bir görevle iki nokta [:] işaretinin işlevinde kullanıldığı da vakidir (bkz. Kasem Beg 1848: 236, Gabain 1945: 158).

Korkmaz, meseleye bir yenilik getirerek alışılmadık bir surette ‘bakmış ki, baktı ki, baktım ki’ gibi yapıları bir bütün hâlinde bağlaç olarak telakki ediyor (2009: 1123). Tabii bu nev-i şahsına münhasır görüşü kabul etmek mümkün değil. Zira bağlaçlar birer edattırlar ve çok iyi bilindiği üzere tasrife tâbi olmazlar. Yani iddianın aksine, keyfe göre zaman ve şahıs ekleriyle *baktım*,

² Tafsilatlı bilgi için bkz. Johanson 1992 ve 1993: 254, Şenlik 2022: 85-96 ve 2013.

baktın, baktı ilh. şeklinde çekilemezler. Bu, dilciliğin temel kaidelerindedir. Aslında burada söz konusu olan, cümle hükmünde çekimli bir fiildir.

şimdi kalıpla ilgili örnekleri [A], [B] ve [C] cüzlerine karşılık gelen kısımları köşeli paranteze almak suretiyle günümüz Türkçesinden seçilen metinlerle biraz zenginleştirelim:

[Baktım] [hava çok soğuk], [paltomu giydim]

[Bakmış] ki [görüşmeler sabaha kadar uzayıp gidecek]

[çantasını alıp ayrılmış]

[Baktık] [konuşulması gereken konular var ve sizin geleceğiniz yok] [biz geldik]

[Baktın] [yaramazlık yapıyorlar] [kulaklarını biraz çekiver/çekersin]

[Bakarsın] [olmuyor] [vazgeçersin]

[Baktım] [tren hareket ediyor] [koşmaya başladım]

[Duydum] [hastalanmış] [ziyaretine gittim]

Hissediş ve İdrâk Fiilleri

Öncelikle [A] cüzüne temel teşkil eden ‘hissediş/idrâk fiilleri’nin niçin bu surette adlandırıldıklarının üzerinde durmak gerekecek. Haddizatında söz konusu kalıpta [A] cüzü, [B] cüzünde ifade edilen eylemin veya durumun (bilginin) tebsitinin yapıldığını ifade etmek için kurulur. Hissediş ve idrâk fiilleri de işte bu tesbiti yapabilmek için vasıta olarak kullanılmaktadır. Hissediş idrâke, idrâk de tesbite götürür; yani burada nihai hedef bir tesbittir, [A] vasıtası ile [B]’de olanın tesbiti yapılır. Bunu ifade ettikten sonra hissediş ve idrâk fiillerinden ne anlaşılması gerektiği hususuna bir göz atalım.

Hissediş (duyumsama/duyma, İng. *sense/sensation*, Alm. *Empfinden*)³ fiilleri ile duyu organlarının, asli vazifeleri gereği ifa ettikleri eylemler kastediliyor ki bunlar çoğu zaman idrâk fiilleri ile karıştırılmaktadır. Hissediş fiil-

³ Daha önce bunları Latince *verba sentiendi* tabiri ile karşılamıştık (Şenlik 2022). Bugün sıkça kullanılan *mental fiil* tabiri, bu tezahürü izah için uygun değildir.

lerini temel olarak *gör-*, *duy-*, *işit-*, *kokla-*, *koku al-*, *tat-*, *tat al-*, *dokun-*, *temas et-* şeklinde sıralayabiliriz. Fakat her hissediş fiilinin buraya konu edilen kalıp için uygun olduğu söylenemez. Bu çalışma için önem arz eden fiiller daha ziyade göz ve kulağın işlevleri ile ilgili olan fiillerdir. Bunlar bize bilginin iletildiği yolu gösterir.

İdrâk ise (algılama, İng. *perception*, Alm. *Wahrnehmung*) hissedişten sonra vuku bulan bir safhadır, yani hissediş eylemi sonrasında beyne ulaşan kodun deşifre edilerek kavranması ve bilinmesi aşamasıdır. Bunun için Türkçenin tipik fiili *anla-*'dır. Bunun yanında *kavra-*, *idrâk et-*, *fark et-*, *farkına var-*, *muttali ol-*, *bil-* gibi fiiller de aynı vazife için kullanılabilir. Hissediş fiilleri aslında idrâk için şart olan fiillerdir. Fakat bazen lisanî düzeyde bir hissediş fiilinin ifadesine ihtiyaç duyulmaksızın doğrudan bir idrâk fiili kullanıldığı da görülür.

Bütün bu ifade ettiklerimizden sonra bugün standart Türkçede bu kalıbın inşası için akla ilk gelen, en tipik fiilin *bakmak* olduğunu söylemek zorundayız. Nitekim yukarıda vermiş olduğumuz örnekler de ağırlıklı olarak bu fiil ile kurulmuşlardır. Fakat *bakmak* ilk ve asli manası itibariyle bir idrâk fiili olmadığı gibi hissediş fiili de değildir. Yalnızca hissedişten önceki safhayı ifade eder, yani 'görme isteği ve niyeti ile gözleri bir noktaya çevirme veya bir noktada sabitleme'yi. Hissediş (görme) ancak bundan sonra, yani *bakmak*'ın neticesi olabilecek *görmek* ile hasıl olabilir. Bununla birlikte *bakmak* için dilin tarihî tabakalarında tali anlamlar da husule gelmiştir. Türkçe Sözlük'te *bakmak* fiiline verilen anlamlardan asli olan birincisine ve konumuzla ilgili olanına (16. anlam) bir göz atalım:

“**bakmak, -ar (-e)** 1. Bakışı [gözleri] bir şey üzerine çevirmek /... /16. *nsz*. Anlamak, farkına varmak “*Bazı akşamlar bakarım Halil savuşur, nereye gittiğini de kimseye söylemez.*” - M. Ş. Esenalp” (Akalin, 2011: 240).

Burada geçen “anlamak, farkına varmak” karşılıklarının çok yeni edinilmiş anlamlar olmadığını Clauson'ın tesbitlerinden de anlıyoruz. Yazar, *bakmak* fiilinin karşılığı için Arapçada *başara* 'to see, perceive' ve *ra'ā* 'to see' fiillerinin de kullanıldığını tesbit etmiş (1972: 311). Yani buna göre tarihî

metinlerden yola çıkararak *bakmak* fiilinin, ‘görmek, kavramak, algılamak’ gibi anlamlarının da mevcut olduğu söylenebilir. Yine Tulum, fiil için benzer anlamların (‘muttali olmak’ vs.) mevcut olduğunu bize gösteriyor (2011: 361).

Böyle olmakla birlikte tarihî metinlere göz attığımızda *bakmak* fiilinin kalıbımız için pek tercih edilmediğini görüyoruz. Bunun yerine hem anlam hem de kaynak dil Farsçaya (aşağıda değinilecek) uygunluk bakımından Eski Anadolu Türkçesi ve tesbit ettiğimiz kadarıyla 19. asra kadarki Osmanlı Türkçesi devresinde sıkça -neredeysse daima- *görmek* fiilinin kullanıldığını müşahade ediyoruz. Türkçe Sözlük’te *görmek* fiiline verilen anlamlardan birincisi ve konumuzla ilgili olan ikincisi şu şekildedir:

“**görmek** -ür (-i)1. Göz yardımıyla bir şeyin varlığını algılamak, seçmek 2. Anlamak, kavramak, sezme “*Türk iradesinin ne demek olduğunu da sen göreceksin.*”” (Akalın, 2011: 969).

Bunun gibi Şemseddin Sami de *görmek* fiilinin üçüncü anlamı olarak “anlamak, derk ve fehm etmek” karşılıklarını veriyor.⁴

Bu kalıp için aslında daha uygun olan *görmek* fiilinin tarihi süreç içerisinde *bakmak*’a tahvil edildiğini söylemek mümkün. Bu dönüşüm en erken 19’uncu asırda gerçekleşmiş olmalı, belki 20’nci asırda da iyice tahkim edildi. İleride bu konuda yapılabilecek istatistiki bir çalışma, tahavvülün tarihi ve coğrafyası hususundaki bazı meseleleri halledebilir.

Eski Anadolu Türkçesinde *bağdı gördi* sıralamasına sık rastlanır. Sadece Dede Korkut metinlerinde bu sıralamanın on iki civarında yerde geçtiğini tesbit ettik. Bunların çoğunun buraya konu olan kalıp çerçevesinde kurulmuş olduğunu ifade edelim. Yani bunlar [A] cüzü hem *bağdı* hem de *gördi* ihtiva etmek üzere üç cüzden müteşekkil yapılar hâindedir: *bağdı gördi* (ki) [B], [C]. Dede Korkut metinlerindeki *bağdı gördi* sıralamalarının çok azında, yalnızca birkaç yerde [C] cüzünün eksik olması münasebetiyle, kalıp dışı bir kul-

⁴ Örnek olarak “*gördüm ki iş fena olacak; gördün ki faide yoktur*” cümlelerini vermiş. Bunların da bir [C] cüzü ile genişletilmeleri mümkündür. Mesela, *gördüm ki iş fena olacak, [geri döndüm]; gördün ki faide yoktur, [vazgeç!]* gibi...

lanım görülür. Burada *bak-* ve *gör-* fiillerinin birbirlerini anlamca destekleyen birlikteliğine dikkat çekmek isteriz. Bu paragrafa dair şöyle bir sonuç cümlesi söyleyebiliriz: Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde *bakdı*, [A] cüzünde ilk sıradada yer almak suretiyle *gördi* fiiline yalnızca bir refakatçi olarak bulunabilirken günümüz Türkçesinde *baktı* tek başına *gördi*'nin vazifesini üstlenmiştir.

Semantik İlişki

Önermeler arasındaki semantik ilişkinin durumuna gelince, öncelikle şunu ifade etmek gerekir: Yukarıda temas ettiğimiz gibi söz konusu kalıpta [A] ve [B] cüzleri ister *ki* bağlacı ile birbirine bağlansınlar ister bir bağlaç bulunmaksızın art arda müstakil hâlde sıralansınlar, aralarındaki mana ilişkisi devam eder. Başka bir ifadeyle, bu iki önerme arasındaki sentaktik bağ tekniği değişse de semantik münasebet değişmez. Bu iki cüz arasındaki ilişkiyi, [B]'de eyllenen ve ifade edilen bir durumun [A] cüzü tarafından gözlemlenmesi, idrâk edilmesi/algılaması ve tesbitinin yapılması, şeklinde hulasa etmiştik. Bu surette [A] ve [B] cüzleri, ([A] + [B]) şeklinde düşünülebilecek bir semantik birliktelik arz ederler. Bu birliktelik ([C]) karşısında bir denge unsuru olarak yer alır. Kalıbın tümündeki semantik ilişkiyi bir dengeye oturtmak gerektiğinde tabiri caizse terazinin bir kefesinde ([A] + [B]) birlikteliği, diğer kefesinde ise ([C]) cüzü bulunur. Kalıbın semantik çözümlemesini, [C] cüzünün ifade ettiği içeriğin, ([A] ki [B]) birlikteliğinde elde edilen, hasıl olan tesbite izafeten ortaya konmak suretiyle, zamansal ilerlemede bir müteakip eylem; sebep-sonuç ilişkisinde bir sonuç bölümü ya da şart-cevap ilişkisinin bir cevap kısmı olarak ortaya çıktığı şeklinde ifade edebiliriz. Daha açık ifade etmek gerekirse ([A] + [B])'de bir durum tesbiti yapılırsa [C] cüzünün içeriği ise bunun müteakibi olan eylemi dile getirilir. Bu müteakip eylem çoğu zaman bir sonuç veya cevaptır; buna göre ([A] + [B]) kısmı da bir sebep veya şarttır.

Genel olarak dünya dillerinde zaman fikri ifade eden yapıların (mesela Alm. *weil*, İng. *since*, Fars. *çonke* vs.) daha dar ve spesifik bir hâl olarak illi-

yet/nedensellik ifade eden yapılara dönüşmesi, sık rastlanan bir dil hadisesidir. Bu iki fikir (zaman ve illiyet) yakın ilişki içerisindedir. Söz konusu kalıpta da zamansal sıralamanın (önce-sonra ilişkisi), çoğu zaman illiyet ilişkisine (sebeup-sonuç) işaret etmesi dikkat çekicidir.

[C] cüzü, [A] ve [B] cüzlerinden biçimsel sentaks bakımından bağımsız olmasına rağmen semantik bakımdan bunların aralarında çok muhkem bir irtibat görülmektedir. Buradan cümleler arasındaki semantik münasebetin varlığı için sentaktik bir bağın gerekli olmadığı genel sonucu çıkarılabilir.

Kalıbın konuşmada prozodi anlamında, süprasegmental (‘parçalar üstü’) bakımdan da bahsedilmesi gereken bir takım özellikleri vardır: [B] cüzünün son hecesi tiz ton taşır. [C] ise artık gitgide pestleşen bir tonla devam eder, en azından [C] yüklemi düşük bir ton taşımak zorundadır. ([A] + [B]) cüzlerinden sonra gelen cümleye/cümlelere yukarıda izah edilen türden bir anlam aktarımı söz konusu olmayacaksa takip eden cümlede/cümlelerde son hecede tiz tonlu telaffuz beklenmez. Bu durumda zaten bu makaleye konu olan kalıp da teşekkül etmez, nitekim hissediş/idrak fiilleriyle başlayan her cümle burada ele aldığımız kalıba işaret etmek zorunda değildir, mesela: *Bir de baktık ki Mehmet geliyor. Ağır adımlarla yaklaştı. Yanımdaki sandalyeye oturdu. Başladı anlatmaya ilh...* Yazıda ise (B) ve (C) cümlelerinin bir virgülle ayrılması yerinde olur:

-Baktım siz gelmiyorsunuz, ben geldim.

-Baktım ki arabada benzin yok, otobüsü tercih ettim.

-Bakarsın çalışmıyor, çöpe atarsın.

Kalıbın Menşei, Türkçede Zuhuru ve Kullanıldığı Yerler

Anadolu sahasında *ki/kim* ile cümle bağlamanın Yeni Farsça tesiriyle ortaya çıktığını ve yaygınlaştığını biliyoruz (daha evvelki devrelerde başka bir İran dili olan Soğdca tesiriyle). *Ki/kim* ile cümle bağlama yöntemi Anadolu Türkçesinin en eski metinlerinden beri görülmektedir (Yunus Emre, Dede

Korkut vs.). Sadece *ki* ile cümle bağlama yönteminin değil, bu [A özne-1] *ki* [B özne-X], [C özne-1] suretinde oluşturulan ifade kalıbının Farsçada ve Farsçayla münasebette bulunmuş diğer bazı Türk dillerinde de bulunuyor olması, muhtemel bir dil tesirine işaret ediyor. Türkçenin İran dilleri tesirinde kalmamış tarihî ve coğrafi lehçelerinde bu kalıba rastlayamamış olmamız ve kalıpta *ki*'li bağlamanın kullanılıyor olması, bu tesirin yönü konusunda sarıh bir ipucu veriyor. Model dil olduğunu düşündüğümüz Yeni Farsçadan iki örnek verelim:

[dīdam] ke [sard ast] [pāltōm-rā pōšīdam]

'baktım ki hava soğuk paltomu giydim

[šanīdam] ke [marīz ast] [ba zeyārataš raftam]

'Duydum ki hastaymış ziyarete gittim.'

Söz konusu ifade kalıbı sadece Türkiye Türkçesine (ve tarihî devrelere) mahsus değildir. Farsça etkisinde bulunan diğer Türk dilleri ve lehçelerinde görülmesi muhtemeldir. Aşağıda, sırasıyla İran'da konuşulan Aynallu ağzından ve Çağataycadan birer örnek veriyoruz:

"[pādišāh görde]-ke [bu çöräk qaşaḡdir,] [āldī ĵede]" (Kowalski, 1937: 31-32).

"[kördiler] kim [ol dağı bu işge kâbil emes], [anı hem aradın sürdiler]" (Türk, 2019: 46'dan düzelterek. Yazmada 741b/27'de)

Orijinali 15. asır Çağataycası ile kaleme alınmış olan ikinci örnek (Nevâyî) daha sonra 16'ncı asırda Fenâyî tarafından Batı Türkçesine şöyle aktarılmıştır:

"[Gördiler] kim [ol dağı bu maşlahata lāyık degüldür], [anı dağı aradan sürdiler.]" (Altun, 2020: 241)

Şimdi konuyu aydınlatmak üzere Türkiye Türkçesinin tarihî devrelerinden bazı örneklerle bakalım:

[gördiler] [olmaz] [süd ile besleyelüm dēdiler] (Dede Korkut)

[yaltacuk gördi]-kim [yanar] [sazdan çıkdı] (Dede Korkut)

[begregün atası anası bakdı gördi]-kim [gerdek görünmez olmuş]
[āh ètdiler ‘aķılları başlarından gètdi] (Dede Korkut)

[kazan bakdı gördi] [çoban ağacı arkasına almış gelür] [kazan
eydür mere çoban bu ağaç ne ağaçdur] (Dede Korkut)

[gördi]-kim [uçarda kuzgun kalmış tazi tolışmış yurdında kalmış]
[kazan beg burada yurdılan haberleşmiş] (Dede Korkut)

[bu taraıdan gelibolı teküri gördi] kim [her taraı türk aldı]
[gendü dahı kal ‘ayı vèrdi] (15. asır, Neşri Tarihi)

[gördiler] kim [bu kal ‘ada bir kimesne yok] [kıyās eylediler kim
bu kal ‘a ehli kal ‘ayı brağup gitmişler ola] (15. asır, Sultan II.
Murat Gazavatnamesi)

[tekür eşitdi]-kim [türk gelürimiş] [kaçdı] (15. asır, Aşıkpaşaza-
de Tarihi)

[eşitdi] kim [paşa geliyürür] [anda olan müslimānlara haber èdüp
gendüsi dahı hişārdan harekete başladı] (15. asır, Neşri Tarihi)

[ol dönen leşker dahı gördi] ki [kāfire ehl-i islām galebe göster-
diler] [yüreklenüp yine dönüp kāfire kılıç vurmağa başladılar]
(15. asır, Neşri Tarihi)

[şehir halkı bildiler] kim [murād han geçmişdür] [muştafāya
iñen muķayyed olmadılar] (15. asır, Aşıkpaşazade Tarihi)

[gördi] [gendüye cevāb yokdur] [eyitdi: kerem eyleñ kırallar siz-
lere taħsīn için selāmlar eylediler] (17. asır, Tiryaki Hasan Paşa
Gazavatnamesi)

[gördi] kim [ne serdār ve ne ‘asker var yurtlarında kimse yok]
[andan altına bir at vèrüp şiklōşa doğru revāne oldu] (17. asır,
Tiryaki Hasan Paşa Gazavatnamesi)

“[gördiler] kim [bu vādilerde tatar ‘askerinün ellerinden amān
yokdur] [hemān ol ān taburdan taşra kırk ‘aded küffārı elçilige

gönderüp şulha ragbet étdiler]” (17. asır, Evliya Çelebi) (Durgun, 2021: 130)

Söz konusu ifade kalıbı, hissediş/idrâk fiili makamında muhtelif seçenekleri kullanmak suretiyle Evliya Çelebi'nin de sıkça müracaat ettiği bir üslup biçimidir (bkz. Durgun, 2021: 130-132).

[C] cüzü/cümlesi, zarf bağlaçlar gibi semantik ilişkiyi, bağlamı kuvvetlendiren ilâve unsurlar barındırabilir, *hemen, o yüzden* gibi (Türkçenin tarihî devrelerinde *hemân, hemândem, imdi, andan, ol sebebden* vs.).

[kâfirün piyadesi gördi] kim [ehl-i islâm üzerlerine at şaldı] [hemân bir kezden tîr bārân étdiler] (15. asır, Neşri Tarihi)

[bununun zamânında olan salâtin-i 'izâm ve mülük-i kirâm cümlesi gördiler] ki ['osmân gâzînün şıdık u niyyeti ve hulûş-ı tavıyyeti var] [ol sebebden bilecügi feth édicek aña mâni' olmayup bel-ki kâfirlerden her ne feth éderse aña helâl olsun dediler] (15. asır, Neşri Tarihi)

Aşağıdaki örneklerde aynı anekdot, aynı eserin farklı müstensihleri tarafından sentaktik bakımdan farklı kombinasyon kalıpları içerisinde verilmiştir. Anlaşılan o ki müstensihler iki farklı sentaks kurgusuna sahip olsalar da metinleri mana bakımından eşdeğer/birbirlerinin alternatifi olarak görmüşler. Bunlardan ilki daha ziyade konuşma dilini aksettiriyor, ikincisi ise daha kitabî:

[kâfir gördi] kim [leşker gelür] [hişârın brağup istanbula kaçdı] (15. asır, Neşri Tarihi)

[çün kâfir gördi leşkeri] [hişârın brağup istanbula kaçdı] (15. asır, Neşri Tarihi)

Söz konusu kalıp, içerisinde bir öncü bağlaç olarak *ki/kim* barındıran, fakat bunu asla cümle başına almayan zaman cümleciği yapısıyla karıştırılmamalıdır (*ki*-li zaman cümleciğinin yapısı ve tafsilatlı bilgi için bkz. Şenlik, 2022: 117, 2013 :259 ve 2014: 166).

[‘osmān-ı gāzī-kim geldi] [çavdar oğlın getürdiler] (15. asır,
Aşıkpaşazade Tarihi)

Osman Gazi gelince Çavdaroğlu’nu getirdiler.

Yukarıdaki örnek, görüldüğü gibi iki cüzlü/yüklemlı bir yapı arz etmektedir ve bir hissediş/idrāk fiili barındırmamaktadır. Dolayısıyla konumuz olan kalıpla bir alakası bulunmamaktadır.

Mütalaaya konu olan bu ifade kalıbı yazı dilinden ziyade konuşma dilinde rağbet edilen bir kalıptır. Eski Anadolu Türkçesi ve erken Osmanlı Türkçesi devrelerinde -büyük ihtimalle yazı dilinin konuşma dilinden stilistik bakımdan henüz çok farklılaşmamış olması sebebiyle- metinlerde oldukça sık rastlanmakta iken, Osmanlı Türkçesinin daha sonraki devrelerinde edebi güzellik/estetik kaygısıyla metinlerde daha az kullanıldığını ifade etmek yerinde olur. Bu, günümüz Türkçesi için de geçerlidir, diyebiliriz.

Makaleye konu olan kalıp, bugün ağızlarda da yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Birçok dil hususiyetinde muhafazakâr davranan Doğu Karadeniz ağızları, kalıbı *bak-* fiili yerine Eski Anadolu ya da Osmanlı Türkçesi devrelerinde olduğu gibi *gör-* fiilini tercih etmek suretiyle kullanır. Mesela Kalkan-dere ağızında şöyle bir cümleye rastlamak mümkündür.

[cordun] [çimse ceturmiyi], [sen cetur-lari] =
[gördün/baktın] [kimse götürmüyor], [sen götür onları]

Bu örnek Sivas şehir ağızında ise şöyle biçimlenir:

[bahdın] (ki) [kimse götürmüyor], [sen götür onları]

Kalıp sadece nesirde değil, manzumelerde de karşımıza çıkar:

[Gördüm] ki [sarmış yârimin etrafını ağyâr,
Canân kalmış hâr içinde gonca-i râ’nâ gibi,
Yâr mağrur, ağyâr mesrûr, kalb-i mahzûnum kırık,]

[Eyledim feryâd o demde bülbül-i şeydâ gibi] (Şarkı güftesi: S.
Erguner)

[Bakarsın] ki [vefasızdır bir adam]

[Uzak dolaş arkasına takılma] (Aşık Zülali)

Popüler müzik güftelerinde (kimi zaman oldukça sefil düzeyde):

[Baktın] [olmaz] [vazgeçersin]... (B. Manço)

...[baktın] [olmuyo] [bu şarkıyı söyle] (C. Ozan - D. Tekin)

[Baktım] [olmuyo] [bakmayacam] (O. Karakaya)

Kalıp malzeme olarak bazen internet sözlükçülerine dahi hizmet etmektedir, meselâ ‘ekşi sözlük’te “*baktın olmuyor bakmayacaksın*” ya da “*baktın olmuyor bakma*” gibi maddeler mevcuttur.⁵

Sentaktik Mülahazalar

Nihayet kalıbın sentaks kaideleri çerçevesinde nasıl izah edilmesi gerektiği noktasına gelmiş bulunuyoruz ki bu, işin en müşkül noktasıdır. Bunun için her şeyden evvel sağlıklı bir temel sentaks bilgisine ihtiyaç vardır. Bu noksan olursa yukarıda da göstermiş olduğumuz gibi iş, *bakmak* fiilinin zaman ve şahıs ekleriyle çekilmiş hâllerini bağlaç olarak görmeye kadar varabilir.

Cümleler arası ilişkilerin tesbitinde kimi zaman semantik veriler üzerinden sentaktik istihraçlar ve tanımlar yapma gibi yanlış bir yola girilmektedir. Bu çalışmada yapılan tahlil ve tanımlarda, semantik ve sentaktik kriterleri birbirlerinden ayrı tutan bir yöntemin benimsendiğini, bunun vazgeçilmez bir prensip olarak tatbik edildiğini öncelikle belirtmek isteriz. Yani tahlil yöntemimize göre semantik münasebet sentaktik bağ manasına gelmemektedir. Eğer semantik irtibatı, sentaktik bağ için karine kabul edecek ve bu surette bir araya getirilmiş cümleleri birleşik cümle sayacak olursak neredeyse hikâye ve roman gibi uzunca metinlerin (en azından her bir paragrafın) dahi tek bir birleşik cümleden teşekkül ettiğini iddia etmemiz gerekecektir. Çünkü bu tür metinlerde birbirini takip eden cümleler öyle ya da böyle hep bir anlam irtibatıyla bir araya getirilirler.

⁵ <https://eksisozluk.com/baktin-olmuyor-bakmayacaksin--3469780> (Erişim tarihi: 20.02.2020)

Aralarında semantik ilişkiler bulunan komşu önermelerin birbirleriyle olan sentaktik bağları dört farklı surette gerçekleşebilir; bunu daha önceki bazı çalışmalarda tafsilatlı bir şekilde ele almıştık (bkz. mesela şenlik, 2022, 2013). Bu dört yöntemden ilki sıralama tekniğidir. Burada cümleler müstakildirler, aralarında sentaktik bakımdan bağlılık ya da bağımlılık ilişkisi yoktur. Sıralama tekniğinde önermeler arasında semantik bir münasebet kurabilmek ya da var olanı sağlamlaştırabilmek için zarf bağlaçlardan istifade edilebilir; bu durumdaki yapı ‘zarf bağlaçlı sıralama’ olarak adlandırılabilir, mesela *Hava yağmurlu. O yüzden yanıma bir şemsiye aldım.* Zarf bağlaçların bulunmadığı durumlar da vardır; bunu da ‘yalın sıralama’ olarak adlandırmak mümkündür.

Bu makalede söz konusu edilen ifade kalıbı, en azından ([A] + [B]) cüzü ile [C] cüzü arasındaki sentaktik ilişki bakımından yalın sıralama tekniğine dâhil edilebilecek bir yapılanmadadır. [A] ve [B] arasında kimi zaman *ki* ile kurulan sentaktik bağı bu edatın var olduğu durumlarda birleşik cümle kategorisine sokabiliriz. Fakat görüldüğü gibi *ki* bu ikisi arasında çok da zaruri bir birim değildir. *Ki* bulunmadığı zamanlarda bunu birleşik cümle kabul etmek doğru olmaz. Çünkü biçimsel sentaks prensiplerine göre görünürde bir bağlayıcı varsa vardır, yoksa yoktur. Tasavvurla birleşik cümle için gerekli olan sentaks bağı kurulmaz. Kalıbın, zarf bağlalara ihtiyaç duymaksızın sıralı cümleler arasında sağlam semantik münasebetler kuruyor olabilmesi, ayrı bir husustur.

Hanser Almancaya aktarıırken bütün bu kalıbı bağımlılaştırıcı (subordinative) bir bağlaç olan *als* (İngilizcesi *when*) kullanmak suretiyle iki cüzlü olarak bağlıyor; buna göre [A] ve [B] cüzleri, [C] cüzünün parçası olmuş oluyor (1974: 178). Böyle bir tercümenin bir üslup seçeneği olarak mümkün olduğunu söylemek lazım; fakat “kim [*ki*] bağlacının aynı zamanda hem nesne cümlesi hem de zaman cümlesi bağlıyor olarak görünmesi⁶” düşüncesi

6 “*kim zugleich einen Objektsatz und einen Temporalsatz einzuleiten scheint*” Hanser (1974: 178).

teknik olarak kabul edilir bir tarafı yoktur. Zira tek bir bağlaca aynı birleşik cümle içerisinde iki ayrı sentaktik görev tayin etmek mümkün değildir. Ayrıca semantik irtibatı sağlayan burada *ki/kim* değildir. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi üç zaruri şartın gerçekleşmesi lazımdır. *Ki/kim* birimi daha evvel de ifade ettiğimiz gibi bu şartlardan biri değildir. Yalnızca ihtiyari bir unsurdur ve sakıt olabilmektedir. Farsça orijinalde hazf edilemeyen *ke* Türkçede çok da büyük bir anlam taşımıyor. Diğer taraftan bu durum, orijinal ile taklit arasındaki farkı da ortaya koyuyor (tafsilatlı bilgi için bkz. Johanson 1992).

Bu kalıbın (özellikle Batılı) yabancı dillerde karşılığı yoktur. Dolayısıyla tercüme etmek istediğimizde kalıpta mevcut bulunan anam ilişkisini muhafaza edebilmek, bunu sarıh bir şekilde ifade edebilmek için bazı alternatif imkânlarla başvurmak gerekir ki bu da çoğu zaman tercümede [C] cüzünün uygun bir zarf bağlaç ihtiva etmesiyle karşılanır (mesela İngilizcede: *so, therefore, then*; Almancada: *so, deshalb, darauf, dann* vs.). Biçimsel sentaks bakımından sıralı olsalar da kapsama/bağımlılaştırma (subordinasyon) tekniği [B] ve [C] cüzlerinin aralarındaki semantik ilişkinin ifade edebilmesi için tercümede bir üslup seçeneği olarak görünüyor:

İngilizcede: [when/because/since/if B], [C.]

Almancada: [als/wenn/weil/da/falls B], [C.]

Üstünova (2009) bu yapıları, derin yapı - yüzey yapı çerçevesi içerisinde “eksilti” kavramı ile izah etme yolunu tercih etmiş görünüyor. Derin yapı - yüzey yapı anlayışı ve izah tarzı temel olarak ayrıca tartışmayı gerektirecek bir meseledir. Bu makale çerçevesinde buna girmek mümkün değil. Üstünova’nın söz konusu çalışması, doğrudan buradaki ifade kalıbı üzerine olmasa da bazı örnekleri ve *bak-* fiilinin kullanımını incelemesi mü-nasebetiyle temas edilmeyi gerektiriyor. Burada iki bitimli yüklemden birini diğerinin nesnesi olarak görme fikrine sıcak bakamıyoruz. Zira bu durumda *Gördüm. Evde çalışıyordu.* gibi metinlerde de müstakil bir cümleyi (ikinci cümleyi) nesne olarak kabul etmemiz gerekecek. Aslında burada temelde

sorgulanması gereken Şey, Türkçenin kendi ürünü olmayan bu gibi taklit kalıplarda bir derin yapıyı ortaya çıkarma tasavvurunun olmasıdır. Taklit edilmiş bir kalıpta (aslında genel olarak taklit edilmiş dil tezahürlerinde) Türkçe düŐünüŐ tarzının derin yapısı nasıl sorgulanabilir? Kanaatimizce burada “eksilti”den ziyade dilin tarih tabakalarında vuku bulmuŐ olan d-nŐm, *gr-* fiilinden *bak-* fiiline geçiŐi sorgulamak gerekir. Yukarıda bu fiillerin anlamlarına dair izahat vermiŐtik.

Yine Akalın’ın çalışması da (2004) buradaki kalıpla dolaylı yoldan ilgili bulunuyor. Yazar bu kalıp ve benzer bazı yapıları “ki’si dŐmŐ birleşik cümle” kavramı ile izah etmeye alıŐıyor. *Ki* veya başka bir baŐla/baŐlayıcı unsur kurguda bulunmuyorsa onu ne kadar birleşik cümle kabul edebiliriz? *Okula gittim. Hasan’ı gördüm.* gibi bir metnin, aslında *Okula gittim ve Hasan’ı gördüm.* Şeklinde olduğunu, bunun bir “ve’si dŐmŐ birleşik” cümle olduğunu mu iddia edeceğiz? Hayır, bu doğru olmaz.

Sonuç

Bitimli yüklem morfolojisine sahip [B] ve [C] başka bir ifadeyle ([A]+[B]) ve ([C]) parçalarının birbirleri ile iliŐkileri, biçimsel sentaks bakımında sadece sıralama ilişkisi içerisinde izah edilebilir/tanımlanabilir; bunlar formal sentaks bakımından birbirlerinden bağımsızdırlar; müstakildirler. [A] ve [B] cüzleri arasında *ki/kim* mevcut olduğu sürece sentaktik bir bağdan ([A] *ki* [B] birleşik cümlesinden) söz edilebilir. EĞer bu baŐla yoksa bir birleşik cümleden de söz edilemez. Türkçede bu ifade kalıbı anlam iliŐkileri bakımından kompleks bir yapı ortaya koyar ama bütünün bir birleşik bir cümle olduğunu iddia edemeyiz. Zira cümleler arası semantik münasebet ne kadar belirgin ve güçlü de olsa bu, bir sentaktik terkip anlamına gelmez.

Türkiye’de ve Türkiye dışında, Türkoloji literatüründe *ki* ve *ki* vasıtasıyla bağlanan cümleler üzerine çok çalışma kaleme alındı. Bunların bazıları, maalesef en temel sentaks kaidelerine bigne olarak bu dil unsurunu ve baŐla-

dıklarını genelleştirmeye gayret eden çalışmalardır. Halbuki *ki/kim* çok farklı durumlarda farklı özellikler gösteren bir edattır. Buna göre bağladıklarının birbirlerine karşı ilişkisi de semantik ve sentaktik bakımlardan büyük farklılıklar arz etmektedir. Burada, aslî muhteviyatında *ki* de bulunan bir ifade kalıbını izah etmeye çalıştık. Umuyoruz ki bu inceleme, genel olarak *ki* hakkında ele almayı planladığımız daha kapsamlı bir çalışma için ilk adımı teşkil eder.

Kaynakça

- Akalın, ř. H.
2004. Eski Anadolu Türkçesinde ki'si düşmüş Birleşik Cümleler Üzerine, *Zeynep Korkmaz Armağanı*, Ankara, 51-60.
- Akalın, ř. H. v.d.
2011. *Türkçe Sözlük*, TDK, Ankara.
- Altun, H. O.
2020. *Fenâyi, Tercüme-i Tevârih-i Mülûk Nevâyî'nin Fars Hükümdarları Tarihi*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı 157, İstanbul.
- Clauson, G.
1972. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.
- Durgun, Ö.
2021. *Evlîyâ Çelebi Seyâhatnâmesi Örneğinde 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Farsçadan Alıntılanan Bağımlılaştırıcı Bağlaçlar* [Yayımlanmamış Doktora Tezi], İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Gabain, A. von
1945. *Özbekische Grammatik*, Leipzig, Wien.
- Hanser, O.
1974. "Türkischer Satzbau. Die Nebensatzgrammatik des Türkischen, untersucht an ausgewählten Beispielen", *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes* 65 66/1973-1974, 155-218.
- Johanson, L.
1992. *Strukturelle Faktoren in türkischen Sprachkontakten*, Franz Steiner, Stuttgart.
1993. "Typen kausaler Satzverbindungen im Türkischen", *Journal of Turkology* 1 (2), yay. haz. Berta, Á. & Molnár, Á., Szeged. 213-267.
- Kasem-Beg
1848. *Allgemeine Grammatik der türkisch-tatarischen Sprache*. (Rusçadan terc. eden ve yay. haz. Zenker, J. Th.). Leipzig
- Korkmaz, Z.
2009³. Türkiye Türkçesi Grameri, Şekil Bilgisi, TDK 827, Ankara.
- Kowalski
1937. *Sir Aurel Stein's Sprachaufzeichnungen im Äjnallu Dialekt aus Südpersien* (Zapiski Sie Aurela Steine w dialekcie Äjnallu z południowej Persji). (= Polska Akademia Umiejętności. Prace Komisji Orientalistycznej - 29.)

Mundy, C. S.

1955. "Turkish syntax as a system of qualification", *Bulletin of the school of oriental and african studies* - University London 17, 279-305.

Şemseddîn Sâmî

1901 (1317 R.). *Ḳāmūs-ı Türkî*. Der-sa'âdet (İstanbul).

Şenlik, A. Ş.

2006. *Zur Satzverknüpfung im Altosmanischen unter besonderer Berücksichtigung der interpropositionalen Kausalität*. Mainz. [Diss.]

——— 2013. "Osmanlı Türkçesindeki Cümle Bağlaçlarının Tasnifine Dair Bazı Öneriler", *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 45 (2011), 251-268.

——— 2014. "Osmanlı Türkçesinin Öncü Bağlaçları Hakkında", *FSM İlmî Araştırmalar, İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 4 Güz, 157-179.

Tulum, M.

2011. *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, TDK, Ankara.

Türk, V.

2019. *Ali Şir Nevâyî Tevârih-i Mülûk-i 'Acem*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.

Üstünova, K.

2009. "'Bak-' eylemiyle kurulu eksilteli cümle üzerine", *Turkish Studies*, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkish, Volume 4/3, 2238-2246.